

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА

FEATURES OF FORMATION OF THE PRODUCTION PROGRAM OF AGRICULTURAL ENTERPRISE

У статті досліджено поняття виробничої програми сільськогосподарського підприємства, обґрунтовано особливості її формування. Визначено, що сільське господарство відрізняється поєднанням економічних і природно-біологічних складників у процесі виробництва і реалізації, характеризується стандартизованою продукцією, а також різними термінами реалізації. Охарактеризовано чинники формування виробничої програми сільськогосподарського підприємства. Розроблено структурну схему декомпозиції системи планування виробничої програми сільськогосподарського підприємства. Згруповано часткові та комплексні показники оцінки економічної ефективності виробничої програми сільськогосподарського підприємства. Досліджено сучасний стан та проблеми розвитку галузей сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах України. Проаналізовано рівень технологічної ефективності вітчизняних аграрних підприємств за показником урожайності залежно від розміру господарства за обсягом земельних площ в обробітку. Визначено, що нині тваринництво в Україні має значну концентрацію виробництва.

Ключові слова: виробнича програма, галузь, планування, валова продукція, ефективність, рівень рентабельності.

В статье исследовано понятие производственной программы сельскохозяйственного предприятия, обоснованы особенно-

сти ее формирования. Определено, что сельское хозяйство отличается сочетанием экономических и естественно-биологических составляющих в процессе производства и реализации, характеризуется высокой степенью стандартизации продукции, а также различными сроками реализации. Охарактеризованы факторы формирования производственной программы сельскохозяйственного предприятия. Разработана структурная схема декомпозиции системы планирования производственной программы сельскохозяйственного предприятия. Сгруппированы частичные и комплексные показатели оценки экономической эффективности производственной программы сельскохозяйственного предприятия. Исследованы современное состояние и проблемы развития отраслей сельского хозяйства в сельскохозяйственных предприятиях Украины. Проанализирован уровень технологической эффективности отечественных аграрных предприятий по показателю урожайности в зависимости от размера хозяйства по объему земельных площадей в обработке. Определено, что сегодня животноводство в Украине имеет значительную концентрацию производства.

Ключевые слова: производственная программа, отрасль, планирование, валовая продукция, эффективность, уровень рентабельности.

УДК 338.984:631.11

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastuct50-18>

Дивнич О.Д.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки

та міжнародних економічних відносин

Полтавський державний

аграрний університет

Dyvnych Olga

Poltava State Agrarian University

The concept of production program, which includes the volume and structure of production, taking into account resource constraints and market requirements, is defined in the article. We substantiated the features of the production program of agricultural enterprises: a significant time lag between the period of production and obtaining finished products; the inability to accelerate the duration of the operating cycle; subordination of production processes to natural and biological, their dependence on weather and climatic conditions; uneven, seasonal nature of the return of advanced capital and production costs; interdependence of agricultural industries. It is substantiated that the factors of formation of the production program of agricultural enterprise are resource provision, market factors, organizational and managerial factors and mandatory conditions. The structural scheme of the planning system of the production program of the agricultural enterprise is developed. Planning is based on the strategic plan of enterprise development and starts with the development of a marketing program. Substantiation of the enterprise branch structure provides development of the livestock production program, and then taking into account its results development of the crop production program is carried out. Based on these plans, a plan of production volumes and product range, substantiation of effective methods of product storage, and, accordingly, planning the cost and profitability of production are determined. Partial and complex indicators of economic efficiency assessment of the production program of agricultural enterprise are grouped. The current state and problems of development of agricultural branches in agricultural enterprises of Ukraine are studied. The level of technological efficiency of domestic agricultural enterprises in terms of wheat yield increased in direct proportion to the size of the farm in terms of the amount of land under cultivation. At present, livestock production in Ukraine has a significant concentration of production. Due to the outpacing growth rates of crop products, the share of livestock products in the structure of production decreased by 2.4 percentage points. At present, there is a general tendency to reduce the production efficiency in agricultural enterprises of Ukraine. Enterprises, that rationally combine crop and livestock industries, are more economically stable, use resource potential more efficiently. Agriculture involves the impact on living organisms, which significantly narrows the possibilities of revising production priorities. Given the above, the need for timely response to external and internal challenges is an indispensable guarantee for effective operation of the agricultural enterprise.

Key words: production program, branch, planning, gross output, efficiency, level of profitability.

Постановка проблеми. Головна мета щодо досягнення перспективних показників ефективності виробництва сільськогосподарської продукції шляхом декомпозиції конкретизується у завданні з постійного співставлення здійснених витрат і отриманих результатів. У даному аспекті, крім перманентної обмеженості наявних ресурсів, підприємства змушені вирішувати проблему

мінливого зовнішнього економічного середовища (дефолт контрагентів, інфляційні чинники, нормативно-законодавчі обмеження, військово-політичні та епідеміологічні загрози тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти планування та оптимізації виробничої програми підприємства знайшли відображення в багатьох наукових працях

вітчизняних авторів, серед яких – Т.Г. Васильців, В.І. Гринчуцький, В.А. Кучер, Й.М. Петрович, Т.І. Сабельська, Г.М. Тарасюк, І.О. Чаюн.

При цьому потребує більш детального дослідження питання особливостей виробничої програми сільськогосподарських підприємств з урахуванням природно-біологічних процесів, нерівномірного забезпечення виробничими ресурсами, обмеженості можливостей управління тривалістю виробничого циклу, взаємозв'язком галузей тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Основною метою розроблення виробничої програми підприємства є формування оптимального співвідношення між галузями та видами сільськогосподарської продукції, що дає змогу досягти високих фінансових результатів за умови максимального використання ресурсного потенціалу підприємства та його ринкових можливостей.

На нашу думку, виробнича програма сільськогосподарського підприємства включає обсяг та структуру виробництва продукції з урахуванням ресурсних обмежень та ринкових вимог.

Виробнича програма має бути кількісно вимірюваною, цілеспрямованою (задоволення потреб споживачів і максимізація прибутку), відповідати ресурсному забезпеченню підприємства, за-

безпечувати необхідний рівень якості продукції, комплексною, екологічно збалансованою.

На відміну від інших галузей національної економіки сільське господарство відрізняється поєднанням економічних і природно-біологічних складників у процесі виробництва та реалізації, характеризується стандартизованою продукцією, а також різними термінами реалізації.

Нами визначено особливості виробничої програми сільськогосподарських підприємств (рис. 1).

Виходячи з особливостей процесу виробництва у сільському господарстві, можна виділити такі критерії формування виробничої програми:

- 1) істотний часовий лаг між періодом виробництва й отриманням готової продукції (озима пшениця, озимий ріпак, молоко, м'ясо великої рогатої худоби тощо);
- 2) неможливість прискорення тривалості операційного циклу, оскільки він залежить від природних процесів дозрівання сільськогосподарських культур та дорослішання тварин;
- 3) підпорядкування виробничих процесів природно-біологічним, їх залежність від погодно-кліматичних умов;
- 4) нерівномірний, сезонний характер повернення авансованого капіталу та витрат на виробництво;

Рис. 1. Особливості виробничої програми сільськогосподарських підприємств

Джерело: розробка автора

5) взаємозалежність галузей сільського господарства зумовлена тим, що галузь рослинництва постачає корми для галузі тваринництва, а галузь тваринництва забезпечує органічними добривами.

Виробнича програма повинна відповідати набору поставлених до неї вимог, пов'язаних із виробництвом та маркетингом [2, с. 32]: відповідність місії та цілям підприємства; узгодженість із ресурсним потенціалом підприємства; орієнтація на цільовий ринок; забезпечення стабільності та ефективності виробничої діяльності; виконання договірних зобов'язань; забезпечення внутрішньофірмової координації між підрозділами, урахування спеціалізації; зростання конкурентоспроможності продукції; підпорядкування економічним законам і певним об'єктивним законам природи.

На нашу думку, чинниками формування виробничої програми сільськогосподарського підприємства є ресурсне забезпечення, що крім матеріальних, трудових, фінансових, нематеріальних ресурсів включає також земельні та біологічні ресурси (рис. 2). Ключовим чинником виступають ринкові умови, що дають змогу оцінити існуючий і потенційний попит, а також обсяги продажу. Організаційно-управлінські чинники включають організаційну структуру та структуру управління, сприйнятливність до інноваційних змін та спеціалізацію і кооперацію виробництва.

Під час розроблення виробничої програми обов'язковим також є врахування залишків нерелізованої продукції, обсягів незавершеного

виробництва та продукції, необхідної для покриття внутрішніх виробничих і невиробничих потреб підприємства.

В основі обґрунтування виробничої програми сільськогосподарського підприємства лежать оцінка поточної та прогнозування майбутньої ринкової ситуації з метою визначення попиту (маркетинговий аналіз), а також урахування кількості та інтенсивності використання матеріальних і біологічних ресурсів (рис. 3).

Виробнича програма (план виробництва продукції) є визначальним розділом господарської діяльності та розвитку підприємства. Особливості розроблення виробничої програми як етапу стратегічного та довгострокового планів виходять із того, що стратегічний і довгостроковий плани спрямовані на досягнення якісно нових цілей, пов'язаних із докорінними змінами стану підприємства як із погляду видів та якості продукції, так і з погляду технічних і технологічних змін процесу виробництва.

Виробнича програма вимірюється у натуральних та вартісних вимірниках. До натуральних показників належать обсяги виробництва, обсяг реалізації продукції у центнерах, тоннах, головах.

Обсяг продукції у вартісному вираженні у підприємствах сільського господарства визначається показниками валової продукції у постійних цінах 2016 р., валової продукції у поточних цінах, товарної продукції.

Динаміка валової продукції у постійних цінах свідчить про зміни обсягів виробництва продукції

Рис. 2. Чинники формування виробничої програми сільськогосподарського підприємства

Джерело: розробка автора

Рис. 3. Структурна схема декомпозиції системи планування виробничої програми сільськогосподарського підприємства

Джерело: розробка автора

сільського господарства по підприємству в цілому, а також у розрізі галузей. Також для оцінки динаміки валової продукції використовують ланцюгові та базові темпи зміни показника.

Валова продукція сільського господарства у поточних цінах характеризує обсяг виробленої продукції у цінах поточного розрахункового року і використовується під час оцінки показників ефективності використання виробничих витрат або окремих видів ресурсів.

Товарна продукція сільського господарства визначається множенням обсягу реалізованої на ціну реалізації. Однак у сільському господарстві досить низькі рівні товарності по продукції рослинництва, оскільки підприємства намагаються відтермінувати терміни реалізації продукції в очікуванні вищих цін. Також особливістю сільського господарства є те, що частина готової продукції

використовуються як предмет праці у наступному відновлювальному циклі, а частина продукції рослинництва споживається у тваринництві як корми.

В умовах ринкової економіки сільськогосподарські підприємства мають змогу самостійно визначати напрями своєї виробничо-господарської діяльності, приймати рішення щодо формування та використання виробничих ресурсів, вибору напрямів виробництва та реалізації продукції, розподілу доходу й прибутку.

Нами пропонується виділяти часткові показники ефективності виробничої програми, що базуються на оцінці ефективності галузей рослинництва і тваринництва, та комплексні показники (табл. 1).

Основними показниками, які характеризують ефективність виробничого планування, є рівень виконання виробничої програми у цілому по

підприємству і по кожному виду продукції сільськогосподарства, що розраховуються шляхом зіставлення фактичних показників із передбаченими виробничою програмою плановими показниками.

Дослідження тенденцій розвитку галузей сільськогосподарства на підприємствах України дає змогу зробити такі висновки.

У 2019 р. порівняно з 2015 р. посівна площа сільськогосподарських культур підприємств збільшилася на 5% і становить 19 448,7 тис га. Спостерігається тенденція до розширення посівної площі культур зернових та зернобобових – на 4,2%, технічних культур – на 10,1%, тоді як посівна площа коренеплодів та бульбоплодів, культур овочевих та баштанних продовольчих скоротилася на 26,6%, кормових культур – на 29,6% [4].

У структурі посівної площі відбулися зміни на користь збільшення групи культур технічних, частка яких збільшилася на 1,9 в. п., до 39,6%. Тоді як частка культур зернових та зернобобових зменшилася на 0,4 в. п. і становить 57,4%, коренеплодів та бульбоплодів, культур овочевих та баштанних продовольчих – на 0,1 в. п., до 0,3%, кормових культур – на 1,3 в. п., до 2,7% [4].

Слід відзначити, що навіть у структурі груп культур змінилися позиції окремих культур. Зокрема, у групі культур зернових та зернобобових прослідковується тенденція до збільшення частки кукурудзи на зерно, культур зернобобових, тоді як питома вага інших культур даної групи зменшується. Серед технічних культур лідируючі позиції належать соняшнику і ріпаку та кользи, при цьому питома вага посівів сої та цукрового буряку зменшилася [4].

Слід указати, що рівень технологічної ефективності вітчизняних аграрних підприємств за показником урожайності пшениці зростає прямо пропорційно розміру господарства за обсягом земельних площ в обробітку. Так, у 2019 р. за середнього рівня врожайності пшениці 43,4 ц/га найнижчий рівень за вказаним показником спостерігався у підприємствах із контрольованою земельною площею до 100,0 га (34,9 ц/га), найвищий – у підприємствах, що мають земельні активи понад 3 000,0 га (майже 47 ц/га). Водночас у цьому році 10,2% від загальної чисельності сільськогосподарських підприємств, які обробляють від 500,01 га до 2000,0 га, забезпечили практично половину від загального обсягу виробленого зерна пшениці (46,1%) [5, с. 92].

Таблиця 1

Часткові та комплексні показники оцінки економічної ефективності виробничої програми сільськогосподарського підприємства

Часткові показники ефективності виробничої програми	
рослинництва	тваринництва
<ul style="list-style-type: none"> – урожайність сільськогосподарських культур; – вироблено на 100 га ріллі, ц: зернових культур, соняшнику, сої, ріпаку озимого, цукрових буряків тощо; – вироблено валової продукції рослинництва (у постійних цінах 2016 р.), тис грн; – вироблено валової продукції у поточних цінах, тис грн; – вироблено валової продукції рослинництва (у постійних цінах 2016 р.) на: 100 га ріллі, тис грн; одного середньооблікового працівника, тис грн; на 1 грн виробничих витрат, грн; – виручка від реалізації продукції, тис грн; – одержано валового прибутку, тис грн; – одержано валового прибутку на 100 га ріллі; на – одного середньооблікового працівника 	<ul style="list-style-type: none"> – продуктивність тварин; – вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь, ц: молока, приросту живої маси великої рогатої худоби; – вироблено на 100 га ріллі приросту свиней, ц; – вироблено валової продукції тваринництва (у постійних цінах 2016 р.); – вироблено валової продукції тваринництва (у постійних цінах 2016 р.) на: 1 умовну голову худоби, 100 га сільськогосподарських угідь, одного – середньооблікового працівника, на 1 грн виробничих витрат, грн; – виручка від реалізації продукції, тис. грн.; – одержано валового прибутку, тис грн; – одержано валового прибутку на 1 умовну голову худоби, 100 га сільськогосподарських угідь, на одного працівника
Комплексні показники ефективності виробничої програми	
<ul style="list-style-type: none"> – валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2016 р.), тис грн; – валова продукція у поточних цінах, тис грн; – товарна продукція сільського господарства, тис грн; – виробнича собівартість сільськогосподарської продукції, грн/ц; – окупність виробничих витрат галузей та у цілому сільського господарства валовою продукцією, доходом, валовим прибутком; – продуктивність праці у сільському господарстві, тис грн/особу; – одержано валової продукції (у поточних цінах), грн: на 1 грн основних засобів, на 1 грн оборотних виробничих засобів; – валовий прибуток від реалізації продукції сільського господарства, тис грн; – рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва; – рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва; – рівень рентабельності виробничих витрат 	

Джерело: узагальнено автором

Подібна закономірність впливу ефекту масштабу за зростання обсягу земельної площі на ефективність виробництва (урожайність) чітко простежується також на прикладі інших сільськогосподарських підприємств, окрім ріпаку та кользи [5, с. 98].

Тваринництво є складною капіталоємною галуззю, головна особливість якої – виробниче використання живих організмів. Підприємства, в яких раціонально поєднуються галузі рослинництва і тваринництва, більш стійкі в економічному відношенні, більш ефективно використовують ресурсний потенціал. У сільськогосподарських підприємствах України спостерігається стійка тенденція до зменшення поголів'я тварин [6, с. 10].

Слід зазначити, що нині в Україні тваринництво має значну концентрацію виробництва. Нами встановлено, що ступінь концентрації посилюється у виробничих напрямках із більш коротшим операційним циклом. Так, у скотарстві станом на кінець 2019 р. 14,5% від загальної чисельності підприємств утримувалося 56,4% від загального поголів'я великої рогатої худоби зі щільністю понад 1 тис голів на господарство.

Стосовно молочного скотарства спостерігалася подібна ситуація: 103,6 тис голів (50,2% загальної кількості тварин) утримувалося у підприємствах, які мали понад 500 корів. Частка господарств останнього типу у загальній кількості підприємств становила 12,7% [5, с. 126].

Водночас у свинарстві, де операційний цикл не перевищує одного року, 74 (4,8%) підприємства з

кількістю тварин понад 1 тис голів кожне мали у своєму активі 61,4% загального поголів'я. У птахівництві 41 (9,7%) підприємство утримувало 80,5% поголів'я свійських птахів із концентрацією у понад 500 тис голів/підприємство [5, с. 126].

Загалом упродовж 2015–2019 рр. обсяг валової продукції як рослинництва, так і тваринництва суттєво збільшився. Так, у 2019 р. порівняно з 2015 р. вироблено на 25,9% більше продукції рослинництва та на 6,8% більше продукції тваринництва. За рахунок випереджаючих темпів росту виробництва рослинницької продукції частка продукції тваринництва у структурі виробництва зменшилася на 2,4 в. п. (рис. 4).

У контексті оптимізації витрат необхідно зазначити, що нині у структурі собівартості сільськогосподарської продукції у вітчизняних аграрних підприємствах найбільшу частку становлять прямі матеріальні витрати – 57,8%. У складі останніх у 2019 р. у підприємствах рослинницької спрямованості найбільшу питому вагу мали витрати на мінеральні добрива (18,6%), насіння та посадковий матеріал (10,0%) та на паливо-мастильні матеріали (9,9%); у тваринницьких господарствах найвагомішу частку у складі прямих матеріальних витрат мали корми (57,5%) [1].

Щодо структурних галузевих особливостей слід відзначити перевищення частки витрат на оплату праці на 2,6 в. п. у тваринництві порівняно з рослинництвом. Загальною тенденцією у 2019 р. порівняно з 2015 р. як у рослинництві,

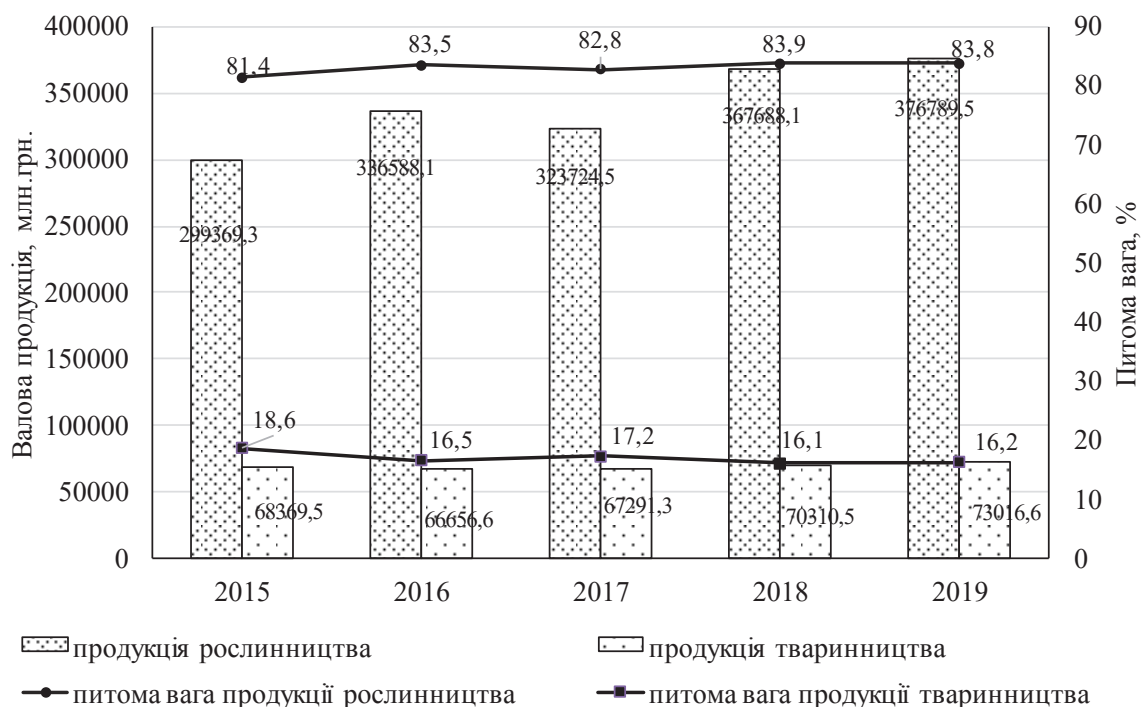

Рис. 4. Динаміка та структура валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2016 р.) підприємств України, 2015–2019 рр.

Джерело: розраховано за [5, с. 44]

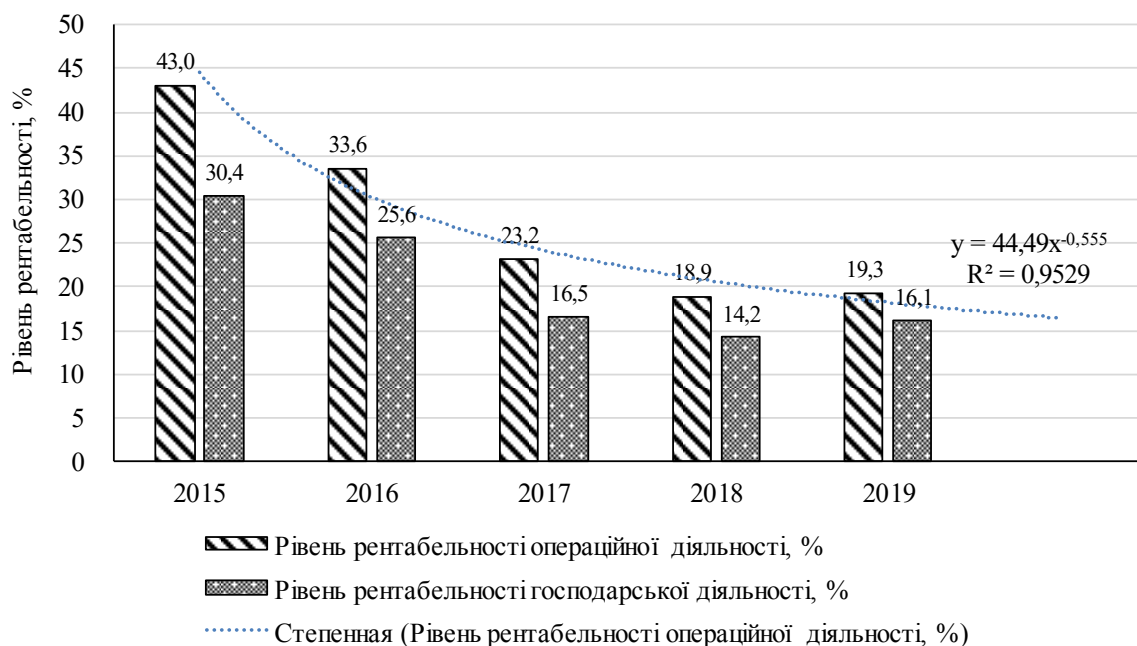

Рис. 5. Динаміка рівня рентабельності діяльності у сільськогосподарських підприємствах України, 2015–2019 рр., %

Джерело: побудовано за [5, с. 165]

так і в тваринництві стало зменшення витрат на послуги сторонніх організацій (відповідно на 10,4 в. п. та на 5,1 в. п у.) у складі загальнопромислових витрат [1; 3].

Сьогодні спостерігається загальна тенденція до зниження ефективності виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах України (рис. 5). Зазначимо, що внаслідок зазначеного зниження у 2019 р. показники рентабельності операційної та господарської діяльності майже поєднуються, з відхиленням зі значеннями відповідно у 3,2 в. п. порівняно з 2015 р., коли спостерігалось відповідне відхилення на 12,6%.

Так, рівень рентабельності виробництва культур зернових та зернобобових зменшився на 30,8 в. п., насіння соняшнику – на 54,9 в. п., буряків цукрових – на 43,1 в. п., рівень збитковості становив 15,4%. При цьому ефективність молочного скотарства зросла, однак виробництво м'яса великої рогатої худоби, м'яса овець та кіз залишалося збитковим, суттєво знизилася ефективність виробництва яєць курячих – на 84,4 в. п., до рівня збитковості 23,5%.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, підвищення ефективності виробничої програми сприяє збільшенню обсягів виробництва продукції, підвищенню рівня конкурентоспроможності і повнішому задоволенню потреб споживачів, а також створює умови для подальшого розвитку сільського господарства.

Результативне значення ефективності функціонування сільськогосподарського підприємства залежить від сукупності чинників, що часто мають

різноспрямований вплив. Указане детермінує значний ступінь невизначеності перспективного значення показників діяльності та загальну виробничу ризикованість.

Окремий клас ризиків становлять зовнішні екстерналії, серед яких слід виокремити циклічні процеси в економіці та подальші цінові девіації. Ринкова волатильність у сільському господарстві зумовлює необхідність управління маркетинговими та цінovими ризиками. Ведення сільського господарства передбачає вплив на живі організми, що значно звужує можливості перегляду виробничих пріоритетів. Ураховуючи викладене, необхідність своєчасного реагування на зовнішні та внутрішні виклики є неодмінною запорукою ефективної діяльності аграрного підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства у 2019 році. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.11.2020).
2. Гринчуцький В.І., Сабецька Т.Г. Формування виробничої програми підприємства: маркетинговий аспект : монографія. Тернопіль, 2014. 270 с.
3. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік : статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. Київ, 2016. 48 с.
4. Рослинництво України. 2019 : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2020. 230 с.

5. Сільське господарство України. 2019 : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2020. 230 с

6. Тваринництво України за 2019 рік : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2020. 158 с.

REFERENCES:

1. State Statistics Service of Ukraine (2020) *Vytraty na vyrobnytstvo produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh u 2019 rotsi* [Costs for the production of agricultural products in agricultural enterprises in 2019] (electronic website). Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed 30 November 2020).

2. Hrynychtsky V.I., Sobetskaya T.G. (2014) *Formuvannia vyrobnychoi prohramy pidpriemstva: marketyn-*

hovy aspekt: monohr. [Formation of the production program of the enterprise: marketing aspect]. Ternopil.

3. State Statistics Service of Ukraine (2016) *Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2015 rik* [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2015]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.

4. State Statistics Service of Ukraine (2020) *Roslynnytstvo Ukrainy* [Crop production of Ukraine]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.

5. State Statistics Service of Ukraine (2020) *Silske hospodarstvo Ukrainy* [Agriculture of Ukraine]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.

6. State Statistics Service of Ukraine (2020) *Tvarynytstvo Ukrainy* [Animal production of Ukraine]. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine.